

**UNIVERSITATEA BABEȘ BOLYAI CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE SOCIOLOGIE ȘI ASISTENȚĂ SOCIALĂ
ȘCOALA DOCTORALĂ DE SOCIOLOGIE**

**REZILIENȚĂ ȘI VULNERABILITATE LA
TINERII CARE PĂRĂSESC SISTEMUL
REZIDENȚIAL DE PROTECȚIE A COPILULUI
DIN ROMÂNIA**

REZUMATUL EXTINS AL TEZEI DE DOCTORAT

COORDONATOR ȘTIINȚIFIC

Prof. Univ. Dr. Maria Roth

DOCTORAND

Anca Ionela Mureșan

Cluj-Napoca

2023

Cuprins

Expunere de motive	1
CAPITOLUL I TINERII CARE PĂRĂSESC SISTEMUL DE PROTECȚIE A COPILULUI.....	5
1.1. Tranziția tinerilor din instituții rezidențiale la viața autonomă	5
1.2. Contextul internațional	9
1.3. Contextul național	19
CAPITOLUL II CADRUL LEGISLATIV NAȚIONAL	33
2.1. Cadrul legal privind protecția specială a copilului	33
2.2. Cadrul legal și politica socială privind protecția tinerilor care părăsesc sistemul de protecție	44
CAPITOLUL III CADRUL TEORETIC AL CERCETĂRII.....	48
3.1. Teoria capitalului social	48
3.2. Teoria atașamentului	53
3.3. Teoria sistemelor ecologice	57
3.4. Teoria social cognitivă și activismul uman (Human Agency Theory)	62
3.5. Teoria rolurilor sociale	65
3.6. Teoria rezilienței.....	68
3.7. Delimitări conceptuale.....	70
CAPITOLUL IV CADRUL METODOLOGIC AL CERCETĂRII.....	82
4.1. Obiective și întrebări de cercetare	82
4.2. Designul cercetării.....	86
4.3. Eșantionarea	87
4.3.1. Tinerii care au trăit în sistemul de protecție rezidențial.....	89
4.3.2. Profesioniștii care lucrează în sistemul de protecție a copilului	92
4.3.3. Profesioniștii care oferă servicii sociale tinerilor după încetarea măsurii de protecție.....	93
4.4. Metode și instrumente folosite pentru colectarea datelor	93
4.4.1. Interviu aplicat tinerilor care au trăit în sistemul de protecție rezidențial	94
4.4.2. Interviu adresat specialiștilor care lucrează în sistemul rezidențial de protecție a copilului public și privat.....	97
4.4.3. Interviu adresat specialiștilor care acordă servicii sociale tinerilor după încetarea măsurii de protecție	97
4.5. Metode de prelucrare a datelor	97
4.6. Aspecte deontologice.....	100

CAPITOLUL V REZULTATE	103
5.1. Rezultate obținute în urma analizei interviurilor aplicate tinerilor	103
5.1.1 Factori de reziliență.....	103
5.1.1.1. Factori interni favorizanți ai rezilienței.....	104
5.1.1.2. Factori externi favorizanți ai rezilienței.....	126
5.1.2. Vulnerabilitatea tinerilor/factori de risc	149
5.1.3. Recomandări adresate sistemului de protecție a copilului și pentru susținerea tinerilor ieșiți din sistemul de protecție.....	154
5.1.4. Interpretări privind factorii interni și externi care mențin capacitatea tinerilor ieșiți din sistem de a face față adversității.....	159
5.2. Rezultate obținute în urma interviuării profesioniștilor.....	168
5.2.1. Pregătirea pentru viață independentă	169
5.2.2. Menținerea legăturii cu tinerii după încetarea măsurii de protecție	184
5.2.3. Factori de sprijin pentru stimularea rezilienței	187
5.2.4. Factori de risc.....	194
5.2.5. Recomandările specialiștilor adresate sistemului de protecție a copilului.....	206
5.2.6. Recomandările specialiștilor privind protecția tinerilor care părăsesc sistemul de protecție.....	213
5.2.7. Interpretarea rezultatelor	219
5.3. Analiză comparativă între percepția tinerilor și cea a specialiștilor	225
CAPITOLUL VI CONCLUZII ȘI CONSIDERENTE FINALE	234
6.1. Concluzii finale	234
6.2. Recomandări.....	256
6.3. Limitele cercetării.....	261
BIBLIOGRAFIE.....	262
ANEXE.....	286
Anexa nr 1. Ghid de interviu tineri (utilizat și în cadrul Proiectului SASCA).....	286
Anexa nr. 2 Ghid de interviu specialiști (DGASPC și OPA).....	292
Anexa nr. 3 Ghid de interviu specialiști din servicii sociale destinate tinerilor după încetarea măsurii de protecție specială	293
Anexa nr. 4 Formular de informare și consimțământ tineri	294
Anexa nr. 5 Formular de informare și consimțământ specialiști.....	296
Anexa nr. 6 Etapele codării datelor obținute din interviuri	298

Tinerii care părăsesc sistemul de protecție a copilului din România după împlinirea vârstei de 18 ani, reprezintă o categorie de populație a cărei vulnerabilitate a fost recunoscută atât de literatura de specialitate din domeniu, cât și de politicile sociale și legislația europeană și națională. La nivelul autorităților publice informațiile privind traseul lor de viață sunt fragmentare, datorită dificultăților sistemice de adunare a datelor și de monitorizare a evoluției tinerilor, postplasament. Cercetarea urmărește identificarea și analiza dinamicii factorilor protectivi și de risc care facilitează sau îngreunează adaptarea la cerințele sociale a tinerilor adulți ieșiți din sistemul rezidențial de protecție a copilului. Designul calitativ utilizat a urmărit colectarea datelor prin interviuarea a trei categorii de subiecți: tinerii care au părăsit sistemul de protecție, profesioniștii care lucrează în cadrul sistemului de protecție a copilului, respectiv profesioniști care acordă servicii sociale după încetarea măsurii de protecție, respectând în acest fel cerința triangulării surselor. Datele colectate în urma interviuării au fost analizate folosind metoda analizei tematice, cu ajutorul programului de analiză MAXQDA. Explorarea comparativă a perspectivei tinerilor și a specialiștilor în ceea ce privește factorii rezilienței a scos în evidență unele progrese, dar și deficiențe privind aplicarea procedurilor legislative instituționale în cadrul DGASPC și OPA și a permis formularea unor recomandări aplicabile la nivel individual, micro-, mezo- și macrosistemic, în vederea reușitei integrării socio-profesionale a tinerilor după încetarea măsurii de protecție.

Cuvinte cheie: *tinerii care părăsesc sistemul de protecție, reziliență, factori protectivi, factori de risc, vulnerabilitate, integrare socio-profesională.*

Rezumat

Cercetarea urmărește identificarea și analiza dinamicii factorilor protectivi și de risc care facilitează sau îngreunează adaptarea la cerințele sociale a tinerilor adulți ieșiți din sistemul rezidențial de protecție a copilului. Acest lucru nu înseamnă că toți tinerii prezintă o bună adaptabilitate socială, iar în același timp, persoanele care manifestă reziliență în anumite aspecte ale vieții (statut profesional, financiar, locativ) pot fi expuse riscurilor crescute sub alte aspecte (relații interumane, stimă de sine, valorizare personală). Din acest motiv, pe lângă factorii de reziliență, lucrarea atinge și problematica vulnerabilității pe care o prezintă tinerii după încetarea măsurii de protecție. Prezentul studiu a pornit în cadrul proiectului internațional de cercetare din care a făcut parte Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, UBB Cluj-Napoca, în perioada 2016-2018, cu tema „Support to Adult Survivors of Child Abuse in Institutional Settings”. Scopul cercetării a fost problematica abuzului copiilor în instituții, în mod particular în centrele rezidențiale, din perspectiva celor care au trecut prin

aceste experiențe. Prezenta lucrare a ales ca temă centrală urmărirea adaptării tinerilor la viața socială, analizând dinamica factorilor de risc și a celor protectivi, pentru a evidenția reziliența tinerilor. În această lucrare, reziliența a fost definită ca *procesul ce se naște în interacțiunea dintre persoana umană și condițiile adverse de viață, în prezența factorilor protectivi, proces conștient, voit și orientat spre un scop precis, care conduce la adaptabilitate pozitivă/succes.*

Cercetarea s-a axat doar pe acei tineri proveniți din sistemul de protecție care au trăit în unități rezidențiale deoarece literatura de specialitate a documentat faptul că aceștia prezintă un grad mai mare de vulnerabilitate și sunt mai slab pregătiți pentru viața independentă decât cei care au beneficiat de îngrijire de tip familial (Nelson III et al. 2007; Neagu, 2017; Roth și col. 2019).

La nivelul autorităților publice locale din România nu există informații referitoare la tinerii ieșiți din sistem și parcursul lor de viață ulterior încetării măsurii de protecție deoarece monitorizarea persoanelor care părăsesc sistemul se realizează doar cu acordul acestora, ceea ce exclude din start un procent semnificativ din persoanele aflate în această situație. Pe de altă parte, în literatura de specialitate națională există puține studii care au urmărit traiectoriile de viață și gradul de integrare socio-profesională ale acestor tineri (Porumb, 2010 b; Neagu, 2017; Boldiș, 2018; Toth & Mita, 2020) și cu atât mai puține sunt studiile care s-au axat pe factorii de reziliență care le-au facilitat integrarea (Porumb, 2010 b, Bunea, 2019; Mureșan, 2019).

Primul capitol al lucrării expune situația tinerilor care părăsesc sistemul de protecție a copilului, în context internațional și național, informații privind reziliența acestora, vulnerabilitățile pe care le prezintă și aspecte legate de integrarea socio-profesională pe care au realizat-o.

Capitolul doi este destinat contextului legislativ național care reglementează protecția copiilor lipsiți de ocrotire părintească, respectiv a tinerilor pentru care măsura de protecție specială a încetat. Informațiile au fost introduse pentru a încadra normativ problema cercetată, dar și pentru că prevederile legislative pot constitui un puternic factor de reziliență (la nivel mezo și macrosocial) pentru populația studiată.

Cel de-al treilea capitol expune teoriile științifice care susțin cercetarea. Reziliența tinerilor cu trecut instituțional a fost explicată prin intermediul teoriei capitalului social în ceea ce privește relațiile de la diverse nivele din care aceștia fac parte, văzute din perspectiva capacității lor de a abilita tinerii să gestioneze în mod eficient vulnerabilitatea pe care o au. Aportul adus de teoriile atașamentului este studiat din perspectiva dinamicii între modelele internalizate de lucru (MIFL) și capacitatea de reflecție, respectiv influența celei din urmă în determinarea rezilienței. Teoria sistemelor ecologice oferă cadrul conceptual de înțelegere a

populației studiate în mediul concret de viață în care trăiește și tranzacțiile care au loc între sistemele din care face parte, iar teoria socială cognitivă prin intermediul conceptului self agency facilitează înțelegerea de profunzime a declanșării mecanismelor rezilienței. Raportarea angajaților din sistemul de protecție la atribuțiile profesionale și negocierea acestora în scopul promovării competenței de rol și implicit a rezilienței beneficiarilor, a fost explicată cu ajutorul teoriei rolurilor sociale. La finalul capitolului am prezentat cadrul conceptual al cercetării, definind termenii pe care i-am utilizat în cercetare, așa cum apar ei în literatura de specialitate și în teoriile pe baza cărora a fost construită cercetarea.

Capitolul patru expune obiectivele și întrebările de cercetare, metodologia utilizată în cercetare, oferind informații referitoare la cele trei categorii de subiecți cuprinși în eșantion: tineri care au trăit în instituțiile rezidențiale de protecție a copilului în România, profesioniști care lucrează în sistemul de protecție a copilului public și privat și respectiv profesioniști care lucrează în servicii sociale destinate tinerilor a căror măsură de protecție a încetat. Au fost prezentate instrumentele de cercetare (ghidurile de interviu utilizate), modalitatea de culegere a informațiilor și analiză a datelor obținute. Sunt expuse de asemenea și aspectele deontologice implicate în realizarea studiului.

Capitolul cinci este destinat rezultatelor obținute din interviurile aplicate celor trei categorii de subiecți. Ultimul capitol prezintă concluziile referitoare la factorii de reziliență în cazul populației studiate, cu trimiteri la literatura de specialitate și teoriile utilizate. Au fost de asemenea indicate limitele cercetării. La finalul lucrării am trasat recomandări de cercetare ulterioară și respectiv de îmbunătățire a cadrului legislativ și metodologic în domeniul protecției copilului și a populației care părăsește sistemul de protecție.

Cercetări la nivel național și internațional privind tinerii care părăsesc sistemul de protecție a copilului

Părăsirea sistemului de protecție a copilului se face la vârsta la care tânărul trece printr-una din cele mai importante tranziții, cea de la adolescență la așa-numita *vârstă adultă emergentă*. Acestei tranziții, întâlnită și la tinerii care au trăit în familii, i se adaugă o a doua: trecerea de la îngrijirea rezidențială la viața autonomă, unde persoana trebuie să-și asigure toate cele necesare subzistenței, locuirii și funcționării sociale. Tinerii care au părăsit sistemul de protecție încep viața independentă mult mai abrupt și având la dispoziție mult mai puțin suport decât cei care provin din familii (Gallegos-Mejia, 2019; Frimpong-Manso, 2020). Datorită resurselor limitate de care dispun, traseul pe care îl parcurg este unul provocator și reclamă din partea lor eforturi continue și susținute (Anghel, 2011; Anderson, 2015; Smith et al. 2015; Campo & Commerford, 2016).

Atunci când abordăm reușita îngrijirii rezidențiale și tranziția la viața de adult, trebuie luați în calcul un complex de factori și anume: caracteristicile individuale ale acestor persoane (capacități și vulnerabilități), rețeaua socială formală și informală de sprijin, serviciile sociale disponibile la nivel local, elemente ale sistemului de protecție (începând de la infrastructură, personal, proceduri specifice de lucru, până la strategii privind protecția copilului și reglementări normative), continuitatea protecției după părăsirea sistemului prin măsuri integrate de sprijin și monitorizarea evoluției tinerilor.

Cameron și col. (2018) consideră că este nevoie de o nouă abordare a protecției copilului prin schimbarea paradigmei de încetare bruscă a măsurii de protecție cu cea în care sprijinul este retras gradual pentru tânărul care trece de la „dependența pe care o are în sistem” la „independența socio-profesională” spre care se tinde. De aceeași părere sunt și Samuels și Pryce (2008) care afirmă că reziliența și autonomia unui adult asumat, nu înseamnă atât de mult independență, deoarece acesta nu trăiește „independent” de restul persoanelor și propun la rândul lor termenul de „interdependență” pentru a explica reziliența.

Datele concrete pe care le prezintă literatura de specialitate internațională referitoare la tinerii ieșiți din sistem sunt asemănătoare celor regăsite în literatura națională. Acestea arată că cea mai mare parte a tinerilor nu se simt pregătiți pentru viața independentă, simt confuzie și teamă datorită lipsei de sprijin cu care s-au confruntat în acel moment (Hedenstrom, 2014; Dickens & Marx, 2014; Dan et al. 2016). Toth și Mita (2020) și Bălan (2021) arată că majoritatea tinerilor (67%) au părăsit sistemul la vârsta cuprinsă între 18 și 19 ani, deși legislația permite îngrijirea lor în sistem până la maxim 26 de ani.

Pregătirea de care au beneficiat pe durata măsurii de protecție, s-a dovedit a fi insuficientă pentru a susține o integrare socio-profesională stabilă (Vîlcu, 2015; Dan et al. 2016; Toth & Mita, 2020), context în care tinerii își exprimă dorința de a participa la întâlniri de informare privind drepturile pe care le au, oportunități de formare profesională și servicii sociale de specialitate (Dan et al. 2016).

Nivelul de educație cel mai bine reprezentat la momentul încetării măsurii de protecție sunt studiile generale (Courtney & Dworsky, 2006; Maposa & Louw-Potgieter 2012; Van Breda & Dickens 2015). Cei care reușesc să fie admiși la liceu sau facultate și să finalizeze studiile, fac acest lucru atunci când sunt sprijiniți din exterior de membrii ai familiei, fostul personal de îngrijire, colegii de muncă, comunitățile religioase din care fac parte sau dacă își amână ieșirea din sistemul de protecție (Courtney & Dworsky, 2006; Smith et al. 2015; Toth & Mita, 2020; Elliott & Fitzgerald, 2021). Lipsa unei locuințe stabile este una din cele mai mari provocări odată cu asumarea vieții autonome (Goodkind, Schelbe & Shook, 2011; Curry & Abrams, 2015; Cameron et al. 2018). Sub aspectul sprijinului instituțional, s-a observat

implicarea autorităților publice locale prin oferirea unei subvenții pentru plata chiriei (Bălan & Bădău, 2022). Neagu (2017) remarcă faptul că o parte dintre tinerii care au părăsit sistemul de protecție sunt regăsiți ulterior în centrele de tranzit, iar Boldiș (2018) explică faptul că în ciuda existenței prevederilor normative privind obținerea unei locuințe și încadrarea în câmpul muncii,¹ statul nu reușește decât într-o mică măsură să ofere locuințe sau locuri de muncă tinerilor care părăsesc anual sistemul de protecție. Pornind de la aceste realități, s-a constatat nevoia îmbunătățirii serviciilor de suport post-îngrijire (Bălan & Boldiș, 2021).

Unul dintre aspectele notabile evidențiat în materie de efecte ale instituționalizării, îl reprezintă singurătatea, izolarea, lipsa unei persoane căreia „să îi pese de ei”, negativism, pesimism, anxietate, stres, depresie și stimă de sine scăzută (Munson & Mc Millen, 2009; Cameron et al. 2018; Sulimani-Aidana & Melkman 2018; Harrison 2019; Miranda, 2019; Sulimani-Aidana, 2020).

Courtney și Dworsky (2006), Goodkind și col. (2011) observă că un procent ridicat dintre tinerii care au trăit în instituții sunt implicați în vânzarea de droguri sau au avut probleme cu poliția datorită comportamentelor infracționale, unii dintre ei fiind arestați. Jones (2013) și Anderson (2015) identifică la rândul lor un număr mare dintre cei care după ce devin independenți, încep să consume droguri, alcool și să fie diagnosticați cu borderline.

Oelofsen (2015), Schofield, Larsson și Ward (2017) și Miranda (2019) vorbesc despre stigmatizarea pe care o resimt tinerii datorită trecutului lor instituțional, stereotipurile culturale cărora trebuie să le facă față precum și teama că ceilalți vor profita de ei. Aceste experiențe discriminatorii împiedică dezvoltarea identității de sine și au un impact negativ asupra integrării sociale, fiindu-le dificil să mențină relații stabile cu alte persoane.

Neagu (2017) și Roth și col. (2019) documentează pe larg abuzurile petrecute în sistemul de protecție, utilizând conceptul de violență instituțională. Autorii fac referire la îngrijirea rezidențială care se dovedește a fi caracterizată de: accesul limitat la mediul exterior centrului de plasament, rutina zilnică constând în activități comune, nefiind luată în considerare abordarea individuală, atitudinea distantă a personalului față de copii, îngrădirea autonomiei copiilor, pedepsele supradimensionate aplicate copiilor care aveau în același timp caracter umilitor, impunerea medicației psihotrope în scop disciplinar, închiderea minorilor în izolatoare pentru mai multe zile și internarea pe secții de psihiatrie în mod nejustificat medical.

¹ Legea nr. 76/2002 privind sistemul asigurărilor de șomaj și stimularea ocupării forței de muncă, Legea nr. 152/1998, privind înființarea Agenției Naționale pentru Locuințe, republicată, cu modificările și completările ulterioare.

Între factorii de reziliență cei mai bine reprezentați în cercetările internaționale se numără relația cu adulții de încredere și educația. Numeroși autori (Stanton-Salazar & Spina, 2005; Bottrell, 2009; Collins, Spencer & Ward, 2010; Campo & Commerford, 2016; Blakeslee & Best, 2019; Doucet, 2020) au abordat rețelele sociale din perspectiva funcției lor de factor protectiv. Acestea cuprind relațiile cu grupul de egali, vecini, familia extinsă, colegii de muncă, adulți de referință, profesioniști din diverse instituții etc.

Educația este studiată la rândul său din prisma rolului pe care îl are în reușita integrării sociale a tinerilor care părăsesc instituțiile de protecție (Bunea, 2019; Brännström, Vinnerljung & Almquist, 2022).

Reziliența internă este studiată din prisma calităților personale deținute de tineri: percepția realistă despre viitor, inteligență, flexibilitate, stimă de sine ridicată, activism social, sentimentul că dețin control asupra propriei vieți (Losel & Bliesener, 1994), capacitatea acestor tineri de a privi dificultățile întâlnite de-a lungul vieții ca provocări și a adopta o atitudine constructivă care implică autoreflexie, focusarea pe capacitățile proprii, pe abilități și pe capacitatea de a depăși greutățile (Gonzalez, 2015), capacitatea de a învăța din greșelile celorlalți, puterea de a transforma evenimentele negative în experiențe de învățare, credința în Dumnezeu și proiectarea planurilor de viitor (Oelofsen, 2015). Alte calități întâlnite la tinerii rezilienți sunt: identitatea de sine (Stein, 2008), sentimentul apartenenței, sprijinul interuman, suportul instituțional și încrederea în forțele proprii (Van Breda, 2013), autonomia personală, înțeleasă ca „abilitatea de a acționa independent și de a avea control asupra mediului înconjurător” (Hass, Allen & Amoah, 2014, p. 3), capacitatea de a solicita sprijin (Miranda, 2019).

În ceea ce privește literatura națională, aspecte privind reziliența persoanelor care au trăit în instituții de protecție sunt regăsite în puține cercetări, cum sunt cele realizate de Porumb (2010 b), Neagu (2017), Boldiș (2018), Bunea (2019) și Mureșan (2019).

Cadrul legislativ național

În România, numărul copiilor aflați în sistemul de protecție specială este în continuare ridicat, cu toate eforturile realizate în vederea restructurării și reformării politicii sociale adresate copiilor. ANPDCA² arată că la finalul anului 2022 se aflau în sistemul de protecție specială 42.029 copii, dintre care 11.629 în centre rezidențiale și 30.400 în îngrijire familială. Din punct de vedere geografic, în regiunea NE se aflau cei mai mulți copii cu măsură de plasament: 10.532, față de 3.498 copii în regiunea SV, spre exemplu.

² https://mmuncii.ro/j33/images/buletin_statistic/copil_2022.pdf accesat la data de 15.07.2023.

În ceea ce privește instituțiile rezidențiale, la nivel național au fost raportate 1.308 instituții, dintre care 50 de centre clasice, 1.097 unități de tip familial, iar restul reprezintă centre maternale, modulate sau unități de primire în regim de urgență. Una dintre condițiile de aderare a României la Uniunea Europeană a fost reforma sistemului de protecție a copilului. S-a planificat ca până în anul 2020 să se închidă cele 164 de instituții mari care au fost identificate la nivel național, însă, având în vedere complexitatea acestui demers și costurile pe care le implică, procesul este în derulare și la momentul actual, din cifrele oferite mai sus reieșind că mai sunt încă 50 de centre mari care trebuie închise/restructurate.

ANPDCA³ oferă și informații referitoare la numărul de copii aflați în plasament rezidențial pe categorii de vârstă. Astfel, la finalul anului 2022, se aflau în instituții 5.516 tineri cu vârsta cuprinsă între 14-17 ani (47,4% din total) și 1.888 tineri cu vârsta peste 18 ani. Din analiza acestor cifre se poate estima că anual aproximativ 2000 de tineri pot părăsi sistemul de protecție specială, tendința fiind încurajată și de sprijinul financiar lunar acordat în cazul în care măsura de protecție încetează după împlinirea vârstei de 18 ani, dacă persoana alege să nu mai beneficieze de protecție până la maxim 26 ani (Legea nr. 272/2004, art. 129).

Ca răspuns la cercetările realizate și publicate recent în acest domeniu, precum și al inițiativei susținute venite din partea mai multor forumuri care activează în domeniul drepturilor copilului, au fost adoptate o serie de măsuri legislative privind monitorizarea și sprijinirea tinerilor care părăsesc sistemul, cele mai importante fiind prevăzute de Legea nr. 272/2004:

- monitorizarea evoluției tinerilor după încetarea măsurii de protecție pentru o perioadă de 2 ani de către Serviciul Public de Asistență Socială de la domiciliul tânărului
- obligația DGASPC de a sprijini tânărul în căutarea unui loc de muncă și a unui loc de cazare înainte de încetarea măsurii
- serviciile rezidențiale care sunt permise să funcționeze sunt doar cele organizate pe model familial
- indemnizația acordată tinerilor la încetarea măsurii de protecție a crescut de la 1 la 3 salarii de bază minim brut pe țară garantat în plată
- a fost introdusă indemnizația în valoare de 4,8 ISR acordată lunar persoanelor care părăsesc sistemul înainte de a împlini vârsta de 26 ani dacă urmează o formă de învățământ la zi sau au un loc de muncă.

Cadrul teoretic al cercetării

³ <https://copii.gov.ro/1/date-statistice-copii-si-adoptii/> accesat la data de 15.07.2023.

Relațiile pe care le stabilesc tinerii după încetarea măsurii de protecție cu persoanele de sprijin, constituie o resursă recunoscută în literatura de specialitate (Goodkind et al. 2011; Jones, 2013; Blakeslee & Best, 2019; Frimpong-Manso, 2020; Jäggi et al. 2022; Shdaimah & Zhao, 2022), motiv pentru care am ales teoria capitalului social pentru a explica rolul protectiv al relațiilor sociale și al conexiunilor din interiorul acestor rețelelor.

Din cadrul teoriei atașamentului am utilizat conceptul „capacitate de reflecție” și rolul acesteia în construcția rezilienței în cazul celor care au trecut prin evenimente traumatice/au dezvoltat atașament nesigur. Teoria sistemelor ecologice a mutat accentul de pe factorii protectivi interni care țin de abilitățile personale (uneori înnăscute) pe factorii externi, mai precis pe tranzacțiile dintre subiect și sistemele ecologice din care acesta face parte. Teoria socială cognitivă (Human Agency Theory) a contribuit la înțelegerea temei cercetate prin accepțiunea oferită conceptului de autodeterminare: parte componentă a sinelui agentic, care se dezvoltă de-a lungul vieții, incluzând următoarele trăsături caracteristice: a învăța să faci alegeri și să exprimi preferințe, a rezolva probleme, a lua decizii, a stabili scopuri, a se angaja în acțiuni intenționate, a dobândi conștiință de sine. Perspectiva specialiștilor asupra temei cercetate este studiată din prisma teoriei rolurilor sociale care implică adaptabilitate - a face față situațiilor de urgență sau criză, situațiilor incerte, dinamice, schimbătoare, stresului la locul de muncă, a rezolva problemele în mod creativ, a dovedi flexibilitate în relațiile interpersonale (Pulakos et al., 2000) și atitudine profesională proactivă (Crant, 2000).

Metodologia cercetării

Pentru atingerea scopului cercetării, au fost stabilite patru obiective de cercetare, fiecare cu întrebările specifice care ajută la atingerea obiectivelor:

1. Identificarea factorilor de reziliență la tinerii care părăsesc sistemul de protecție rezidențial.
 - a). *Cum percep tinerii propria evoluție în funcție de succesele lor și adversitățile cărora le-au făcut față?*
 - b). *Cum acționează capacitatea de reflecție în contextul evenimentelor traumatice de viață?*
 - c). *Care sunt sistemele și subsistemele sociale care promovează reziliența tinerilor?*
 - d). *Ce valoare au tranzacțiile din interiorul rețelelor sociale în susținerea rezilienței tinerilor?*
 - e). *Căror factori de reziliență le atribuie specialiștii reușita tinerilor care părăsesc sistemul de protecție?*

f). *Ce aspecte din interviuri denotă adversități și riscuri în viața tinerilor care au ieșit din sistem?*

g) *În ce măsură rezultatele performanței de rol a profesioniștilor din sistemul de protecție a copilului reprezintă factori de reziliență pentru tinerii care părăsesc sistemul de protecție?*

2. Stabilirea unei tipologii a factorilor protectivi identificați, raportat la clasificările existente în literatura de specialitate.

a). *Care sunt tipurile de factori protectivi identificați în urma interviurilor aplicate?*

3. Oferirea unei perspective comparative a factorilor de risc și a celor protectivi așa cum reiese din analiza informațiilor colectate de la eșantionul de tineri, respectiv de la cel al specialiștilor.

a). *Care sunt diferențele majore dintre cele două perspective?*

b). *Ce explicații pot fi oferite acestor diferențe de percepție?*

4. Formularea unor recomandări privind intervenția în domeniul protecției copilului și în domeniul protecției tinerilor care părăsesc sistemul bazate pe inițierea și susținerea rezilienței celor două categorii de persoane.

a). *Ce recomandări formulează tinerii/specialiștii pentru susținerea tinerilor aflați în sistem și a celor care l-au părăsit?*

b). *Cum putem încadra aceste recomandări în contextul explicațiilor sociologice oferite de teoriile utilizate pentru a formula un set de recomandări profesioniste și sustenabile?*

Eșantionarea

Pentru a include o mare varietate de tineri, primul eșantion cuprinde 50 tineri care au trăit în sistemul de protecție a copilului (22 fete și 28 băieți), din 10 județe ale țării, metoda de eșantionare utilizând tehnica bulgărilor de zăpadă (metodă neprobabilistică).

Al doilea eșantion cuprinde 45 de specialiștii care își desfășoară activitatea în cadrul sistemului de protecție a copilului public și privat (14 DGASPC-uri și 3 OPA). A fost utilizată metoda eșantionării raționale.

Cel de-al treilea eșantion este format din 6 profesioniști care acordă servicii sociale persoanelor adulte care au părăsit sistemul de protecție a copilului. Tehnica folosită a fost și în acest caz eșantionarea rațională.

În colectarea datelor am utilizat interviul semistrukturat, ghidurile de interviu fiind concepute în funcție de datele pe care am urmărit să le obținem de la membrii din fiecare eșantion. Interviurile au avut loc față în față, prin telefon, iar o parte dintre profesioniști au

ales să răspundă în scris. Pentru a respecta deontologia cercetării, persoanele care au participat la cercetare au fost informate asupra respectării confidențialității și au completat o fișa de informare și consimțământ. Datele colectate în urma interviurii au fost analizate folosind metoda analizei tematice, cu ajutorul programului de analiză MAXQDA. În cadrul acestui proces, am utilizat tehnica codării, prin intermediul căreia au fost generat e o serie de concepte, teme și subteme relevante pentru subiectul cercetat care urmează să fie expuse la capitolul de rezultate.

Rezultate

Factori de reziliență. Ținând cont de clasificările oferite de literatura de specialitate (Stein, 2005; Yates & Grey, 2012; Andreson, 2015; Smith et al. 2015) și analiza datelor colectate în cadrul acestei cercetări, am structurat factorii de reziliență după cum urmează:

Factori de reziliență interni

- 1. Resurse proprii** (capacitatea de reflecție și analiză, încrederea în sine și optimismul, alegerea modelelor de viață, spirit practic, credința în Dumnezeu, puterea de a lupta și anduranța, concilierea)
- 2. Autonomia personală** (deprinderi de viață independentă, munca și independența financiară, implicarea în acțiuni prosoziale, capacitatea de a proiecta planuri de viitor)

Factori de reziliență externi

- 3. Factori instrumentali** (implicarea ONG-urilor, educația, hobby-urile, terapia psihologică)
- 4. Factori instituționali** (instituția de protecție, schimbările survenite în sistem)
- 5. Sprijin relațional** (prezența fraților/prietenilor în sistem, angajați dedicați, cadre didactice suportive, asistenții maternali profesioniști, reprezentanții ONG-urilor din străinătate, adulții „resursă”, familia nou întemeiată).

Rezultate obținute în urma analizei interviurilor tinerilor

Analizând perspectiva tinerilor privind factorii de reziliență care i-au sprijinit pe perioada măsurii de protecție și după încetarea acesteia, se observă faptul că factorii protectivi interni sunt bine reprezentați în mesajele tinerilor din eșantion atât ca diversitate, cât și ca densitate. În privința aspectelor pozitive care îi caracterizează, respondenții la care am constatat reziliență au afirmat că îi caracterizează ambiția, caracterul puternic, determinarea de a lupta, de a nu se da bătuti, de a-și depăși condiția de „copil din sistem” și capacitatea de-a transforma evenimentele din viață în oportunități de învățare. Caracteristici similare au fost menționate așa cum arată și în concluziile la care au ajuns Samuels și Pryce

(2008), Hass și col. (2014), Gonzalez (2015), Sulimani-Aidana și Melkman (2018), Medlin (2019).

Respondenții au analizat pertinent și profund sistemul de protecție a copilului reușind să surprindă atât carențele cât și aspectele funcționale. Referitor la cele din urmă, tinerii au arătat că apreciază în principal oportunitatea accesului la educație, lucru care nu ar fi fost posibil dacă rămâneau în familia biologică. Aspectele disfuncționale, precum întreținerea unui mediu abuziv, dezinteresul vădit pentru copii, condițiile precare, lipsa stimulării de orice fel, sunt analizate la rândul lor într-o manieră realistă și sunt aduse explicații de ce angajații nu au reușit să adopte un alt comportament decât cel pe care l-au avut. În același timp, tinerii își analizează propriul comportament, sunt conștienți de vulnerabilitățile pe care le prezintă, dar luptă pentru a le depăși, unii din ei apelând la sprijin extern, cum ar fi programele de consiliere și terapie psihologică, instituțiile locale sau persoanele de încredere pe care le au. Spre exemplu, A.N. explică raționamentul după care s-a ghidat atunci când a trebuit să facă alegeri referitoare la viitorul propriu: *„Eu m-am gândit că nu aș vrea să ajung ca părinții mei, să nu știu nimic. Am vrut să arăt că eu pot, că în ciuda faptului că am crescut într-un centru de plasament, nu sunt „handicapată”, nu fur, nu sunt agresivă, nu îmi place să stau pe străzi și să fiu cu oameni care nu mi se potrivesc. Trebuie să fac o formă de învățământ, să citesc.”* (A.N. fată, 36 ani)

Manifestă spirit de conciliere atât în relație cu foștii angajați care s-au purtat abuziv față de ei, cât și în ceea ce-i privește pe părinții naturali care din diverse motive nu le-au putut asigura îngrijirea. Aleg modele de viață diferite de cele la care au fost expuși în propria familie sau în mediul rezidențial unde au trăit, așa cum evidențiază și Sarubbi (2019). Dovedesc spirit practic, se înconjoară de persoane-resursă, identifică facilitățile din comunitate și aleg ca reședință orașele mari care oferă mai multe oportunități. Van Breda, Marx și Kader (2012) identifică această resursă la tinerii studiați și o numesc „înțelepciune stradală”.

Credința în Dumnezeu este percepută de tineri ca fiind resursa interioară pe care s-au bazat în momentele critice ale vieții, după cum remarcă și alți autori (Câmpean, Mihalache & Constantin, 2010; Goldstein, Faulkner & Wekerle, 2013; Dickens, 2016; Van Breda & Dickens, 2017; Bunea 2019).

Autonomia personală se regăsește la tinerii intervievați la nivelul independenței financiare, a deținerii unui loc de muncă, implicării în acțiuni prosoziale, a capacității de a proiecta planuri de viitor și a deprinderilor de viață independentă. A.Z. relatează că a reușit să finalizeze facultatea, fiind sprijinită de un ONG, iar la momentul de față lucrează în domeniul studiilor absolvite, fapt care îi conferă stabilitate financiară și satisfacție personală: *„Am*

terminat facultatea, am urmat un masterat unde am fost plecată aproape un an cu o bursă în Spania. Acum lucrez ca și funcționar bancar în una dintre cele mai bune bănci din România.” (A.Z. fată, 27 ani). Deprinderile de viață independentă sunt aduse în discuție cu referire la perioada petrecută în unitățile de tip familial sau după ce au fost transferați în asistență maternală, așa cum observă și Porumb (2010 a).

Reprezentarea atât de puternică a factorilor de reziliență personali în cadrul interviurilor realizate cu tinerii conduce la concluzia că aceștia se bazează în principal pe forțele proprii pentru a reuși. Importanța factorilor protectivi personali este confirmată de literatura de specialitate (Schofield, 2001; Schofield & Beek, 2009; Goldstein et al. 2013; Anderson, 2015).

Cel mai de impact factor instrumental descris de tineri este educația. Aceasta este valorizată pentru că a făcut posibil accesul la o rețea socială alcătuită din persoane pe care tinerii le-au luat ca modele de viață, pentru statutul social oferit și implicit stabilitatea financiară, dar și pentru lărgirea orizontului informațional și cultural care i-a ajutat să prelucreze evenimentele traumatice prin care au trecut. Un număr considerabil de cercetări abordează educația ca factor de reziliență pentru integrarea socio-profesională (Gilligan, 2007; Hass și col. 2014; Dickens, 2016; Rutman & Hubberstey 2016; Miranda, 2019; Medlin, 2019; Groinig & Sting, 2019; Gros, Stolzenberg & Williams, 2020; Bălan & Bădău, 2022; Brännström et al. 2022; Shpiegel, 2022).

Sprijinul relațional este reprezentat de angajații dedicați, cadrele didactice care le-au oferit modele de viață, asistenții maternali profesioniști, adulții de referință care le sunt mentori informali și grupul de egali. Un loc aparte îl ocupă viața de familie, relația cu soțul/soția și cea cu propriul copil care oferă un puternic sentiment de împlinire.

Între *factorii de risc* pe care îi menționează aproape toți tinerii din eșantion, se numără încetarea măsurii de protecție fără să li se fi adus la cunoștință din timp acest lucru și fără o pregătire adecvată. Acest aspect, coroborat cu sub-reprezentarea serviciilor de sprijin post măsură de protecție a plasat întreaga responsabilitate, a supraviețuirii în primă fază, iar apoi a integrării sociale, pe seama tinerilor. Realități similare sunt aduse în prim plan de McCoy, McMillen și Spitznagel (2008), Hedenstrom (2014), Dixon și col. (2015) Toth și Mita (2020) și Bălan (2021)

Alte riscuri se referă la pierderea locului de muncă, sentimente de singurătate, lipsa rădăcinilor, autopercepția negativă de „copii ai sistemului” sau „orfani”, irascibilitate, impulsivitate, lipsa de stăpânire a reacțiilor nervoase, ticurile nervoase, teama instinctivă că cineva le va face rău, flash-back-uri, simptomele depresive, lipsa unui sens în viață, coșmarurile referitoare la evenimentele care li s-au întâmplat în trecut și tentativele de

sinucidere. În urma abuzurilor suferite în centrele rezidențiale unde a fost instituționalizat, V.L. ajunge la concluzia că nu a putut depăși experiențele traumatice la care a fost supus, în ciuda sprijinului exterior de care a beneficiat: „*Cred că la mine trecutul călătorește cu mine, aparține de mine și nu pot de pe o zi pe alta să mă dezlipesc de această durere, de furia ce o am în mine în legătură cu trecutul meu. Eu cel puțin nu știu cum se poate, am vorbit și cu psihologul, și cu psihiatrul cu alți specialiști, cu asistentul social dar nu s-a putut.*” (V.L. băiat, 37 ani)

Concluzii similare sunt efecte regăsite și la alți autori precum: Munson și McMillen (2009), Goodkind și col. (2011), Yates și Grey, (2012), Dan și col. (2016), Cameron și col. (2018), Sulimani-Aidana și Melkman (2018), Harrison (2019), Miranda (2019), Roth și col. (2019), Sulimani-Aidana (2020). În ceea ce privește întemeierea unei familii, tinerii din eșantion se împart în două categorii, pentru unii dintre ei familia reprezintă o resursă, iar pentru alții un domeniu în care se simt nepregătiți.

Recomandările tinerilor pentru îmbunătățirea sistemului de protecție a copilului se remarcă prin caracterul practic, claritatea formulărilor și argumentarea acestora. Răspunsurile vizează preponderent resursa umană: calificarea profesională a angajaților, criteriile de selecție a personalului la angajare, calitățile pe care ar trebui să le aibă angajații din sistem, nevoile de formare continuă și importanța stabilirii unei relații autentice și de încredere între aceștia și copiii pe care îi au în îngrijire.

Rezultate obținute în urma analizei interviurilor cu specialiștii

Specialiștii care au participat la cercetare au oferit informații referitoare la serviciile furnizate tinerilor aflați în sistem și celor care l-au părăsit (în calitate de resurse care pot fi valorificate de tineri). Din răspunsurile oferite, reiese că programele derulate în cadrul DGASPC și OPA în vederea pregătirii tinerilor pentru viața de adult cuprind o diversitate foarte mare de activități. Activitățile pentru însușirea deprinderilor de viață independentă sunt organizate pe domenii de activitate, în funcție de vârstă și gradul de maturitate al tinerilor și constau în: activitățile gospodărești, menținerea igienei personale, gestionarea banilor, deprinderi de gestionare a locuinței, accesarea resurselor comunitare, dezvoltarea socială, orientare vocațională și profesională, utilizarea serviciilor bancare, gestionarea timpului liber. Referitor la menținerea legăturii cu tinerii după ce aceștia părăsesc instituțiile rezidențiale, acest aspect a fost inclus între întrebările adresate profesioniștilor deoarece a fost considerat un potențial factor de reziliență pentru cei care părăsesc sistemul. Majoritatea răspunsurilor au fost afirmative, cazurile în care angajații au rupt definitiv relația cu cei care le-au fost beneficiari, fiind foarte puține. De cele mai multe ori, legătura se menține telefonic, prin mesaje, pe rețelele de socializare, dar și prin vizite la sediul instituției.

Factorii protectivi identificați de profesioniști se referă la: suportul financiar acordat după încetarea măsurii de protecție, serviciile oferite de instituțiile publice și private, monitorizarea, consiliere psihologică și rețeaua socială. După cum se poate observa, specialiștii nu remarcă aproape deloc la tineri factorii interni de reziliență. Resursele interne sunt amintite tangențial, nu se acordă prea multă încredere în rolul lor integrator, singura resursă care pare a face excepție fiind competențele intelectuale care facilitează accesul la studii academice.

Specialiștii recunosc aproape la unison de faptul că începutul vieții independente îi surprinde pe tineri într-o stare de vulnerabilitate ridicată datorită pregătirii inadecvate pe care o prezintă și a tranziției spre independență care are loc mult prea brusc: „*Constatăm că tinerii nu au formate deprinderi de viață zilnică, deprinderi privitoare la îngrijirea personală (igienă personală, curățenie, gătit), de gestionare a banilor, de integrare profesională. Tinerii au dezvoltat anumite tehnici de «supraviețuire» care în mare parte sunt incompatibile cu cerințele sau așteptările societății.*” (E. D. asistent social, serviciu social privat, Cluj-Napoca)

De cele mai multe ori, responsabilitățile cu care se trezesc peste noapte le depășesc capacitățile și resursele, observație susținută atât de cercetările naționale, cât și de literatura internațională (Anghel, 2011; Hedenstrom, 2014; Vîlcu, 2015; Oelofsen 2015; Dan et al. 2016; Harrison 2019; Toth & Mita, 2020; Gill et al. 2020; Bălan & Bădău, 2022).

Profesioniștii plasează factorii de risc externi la nivelul anturajelor cu influență negativă pe care le aleg tinerii ieșiți din sistem deoarece sunt foarte creduli. Le lipsește o rețea socială de încredere pentru că nu s-au pus bazele ei încă din perioada în care aceștia se aflau în instituție. Legat de acest aspect, Goodkind (Goodkind et al. 2011) consideră că lipsa suportului relațional reprezintă cea mai mare provocare după părăsirea sistemului. Prejudecățile societății civile sunt o altă piedică aproape omniprezentă care le îngreunează accesul pe piața muncii și îi predispune la excludere socială. Specialiștii relatează evenimente în care angajatorii discriminează tinerii proveniți din sistem: „*Dar aici avem o problemă de mentalitate că principalul vinovat de serviciu într-un colectiv este copilul din sistem. La fel și la școli. Când se fură ceva, au fost copiii noștri din centre. Ei se luptă cu niște mentalități și trebuie să dovedească că nu este așa.*” (P.M. șef serviciu, DGASPC Călărași)

Stigmatizarea și stereotipurile culturale aduse în discuție de eșantionul de profesioniști sunt asociate factorilor de risc și în cercetările realizate de Câmpean și col. (2010), Turpel-Lafond (2014), Oelofsen (2015), Dixon și col. (2015), Schofield și col. (2017), Neagu (2017), Miranda (2019), Moyer și Goldberg (2020).

Lipsa unei locuințe stabile, precum și a perspectivei de a avea una vreodată, îi vulnerabilizează o dată în plus și constituie un distress emoțional pentru ei, așa cum remarcă și Maposa (2010), Goodkind și col. (2011), Maposa și Louw-Potgieter (2012), Turpel-Lafond (2014), Curry și Abrams (2015), Anderson (2015), Cameron și col. (2018).

Părinții biologici sunt percepuți ca factori de risc deoarece încearcă să reia legătura cu copiii lor în momentul în care află că aceștia reprezintă o sursă de venit, profită de resursele lor financiare, după care îi abandonează din nou, spre deosebire de rezultatele obținute de Dinisman și col. (2013), Jones (2013), Blakeslee (2015), Pryce, Napolitano și Samuels (2017), Toth și Mita (2020), unde familia naturală oferă găzduire/suport material după încetarea măsurii plasamentului.

Factorii de risc interni sunt identificați la nivelul neîncrederii în instituții și profesioniști, în special psihologi, motiv pentru care apelează rarism la acest tip de sprijin, doar atunci când nu mai au nicio soluție. Un alt risc major care este tot mai prezent în ultimii ani îl reprezintă dependența de substanțe, în principal de droguri, provocări în fața cărota tinerii par lipsiți aproape de orice strategii de apărare.

Profesioniștii din cadrul eșantionului apreciază că multe riscuri la care sunt expuși tinerii, nu sunt altceva decât „moșteniri” ale sistemului care le-a acordat îngrijirea, pornind de la nesatisfacerea nevoilor emoționale care duce la devalorizare personală și probleme comportamentale, până la lipsa ocaziilor concrete de exersare a autonomiei, a diverselor roluri sociale și a responsabilizării pentru acțiunile proprii.

Majoritatea specialiștilor au adus în discuție restructurările care au avut loc în ultimii ani în unitățile rezidențiale, respectiv desființarea centrelor de dimensiuni mari și acordarea permisiunii de funcționare legală doar a unităților de tip familial care găzduiesc maxim 12-16 copii. În materie de management intern, se recomandă reducerea numărului de documente pe care personalul de îngrijire și managerii de caz trebuie să le întocmească, pentru a avea mai mult timp să petreacă efectiv cu copiii. Este considerată importantă și angajarea părinților sociali și a personalului masculin în CTF-uri și susținerea financiară a sectorului privat.

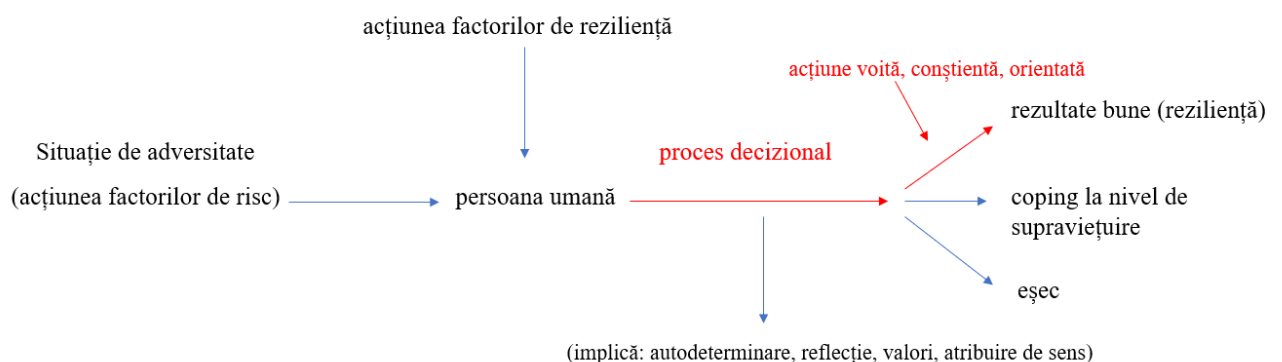
Pentru sprijinirea tinerilor care au părăsit deja sistemul de protecție, cele mai multe recomandări se referă la gratuitatea serviciilor medicale și a celor de consiliere/terapie psihologică, sprijin financiar, facilități pentru obținerea unei locuințe, creșterea calității actului profesional al angajaților din sistemul de protecție și monitorizare post-măsură de protecție.

Concluzii

Concluzii teoretice

În studiul realizat, cadrul conceptual al teoriei rezilienței a fost aplicat la problematica tinerilor care au părăsit instituțiile rezidențiale de protecție a copilului. Principalele concepte utilizate au fost: *reziliența*, înțeleasă drept calitatea de „a avea rezultate bune în ciuda expunerii la adversitate” (Masten & Coatsworth, 1998, p. 205) de unde rezultă cele două elementele indispensabile de care este nevoie pentru a putea discuta despre reziliență: expunerea la adversitate/evenimente negative și rezultatele bune/progresul la care ajunge persoana umană. Reziliența are un caracter *procesual*, mai exact apare în interacțiunea dintre persoana umană și mediul în care aceasta trăiește (Masten, 1994), *contextual*, adică variază de la o etapă la alta a vieții (Werner & Smith, 2019) și *cultural* în sensul în care ceea ce într-un anumit mediu este considerat rezilient, adaptare reușită, într-un alt context poate fi catalogat ca fapt comun, obișnuit sau chiar eșec. *Riscul* reprezintă o situație de adversitate care „prezintă potențial ridicat în a amenința dezvoltarea sănătoasă a unei persoane” (Daniel, 2010, p. 232). Adversitatea cuprinde circumstanțe de viață negative care sunt asociate statistic cu dificultățile de adaptare (Luthar & Cicchetti, 2000). *Factorii protectivi* reprezintă acele elemente care sprijină persoana pentru a depăși situația problematică într-o manieră pozitivă, contrabalansând efectul factorilor de risc (Jessor, 1991).

În urma studiului, am lărgit cadrul conceptual al teoriei rezilienței cu un model conceptual aplicabil evaluării capacității tinerilor de a face față adversității, sintetizat în figura de mai jos.

Concluzii empirice

Analiza datelor colectate în cadrul cercetării indică faptul că tinerii identifică și insistă preponderent pe factorii protectivi interni și relaționali, în timp ce profesioniștii se referă aproape exclusiv la factori de reziliență externi. Reprezentarea atât de puternică a factorilor de reziliență personali în cadrul interviurilor realizate cu tinerii, conduce la concluzia că aceștia se bazează în principal pe forțele proprii pentru a reuși.

Perspectiva specialiștilor este mult diferită de cea a tinerilor și în sensul în care aceștia se concentrează foarte mult pe factori ipotetici, pe un sprijin posibil, mai degrabă decât pe

realități, pe ceea ce tinerii posedă deja. Nu putem concluziona dacă acest fapt înseamnă pentru angajați că tinerii au la îndemână prea puține resurse pe care să se bazeze sau pur și simplu s-a dorit identificarea unor noi posibili factori de reziliență și a unor modalități concrete de valorificare a acestora la scară largă (la nivel de proceduri/legislație/strategii).

Se remarcă faptul că tinerii nu percep eforturile realizate de personalul de specialitate în scopul pregătirii lor pentru viața independentă la măsura la care aceste demersuri sunt prezentate de profesioniști. Nici specialiștii care intervin după încetarea măsurii de protecție nu observă rezultate palpabile ale intervenției realizate pe perioada plasamentului. În ciuda pregătirii intense, atent planificată și desfășurată de către DGASPC și OPA, menite să asigure o tranziție eficientă la viața independentă, specialiștii amintiți afirmă fără echivoc că tinerii nu au minimele resurse pentru o viață independentă. Un posibil răspuns este oferit de specialiștii care acționează după încetarea măsurii, în accepțiunea cărora, sistemul, în încercarea lui de a proteja acești tineri, nu a făcut decât să-i încarce cu foarte multe lipsuri în achiziții. Cea de-a doua explicație rezidă în faptul că pentru achiziționarea deprinderilor de viață independentă tinerii sunt prea puțin implicați în activități practice, unde să aibă roluri și responsabilități specifice și clar definite. O a treia posibilă explicație constă în faptul că profesioniștii care acordă servicii după încetarea măsurii de protecție interacționează doar cu cei care au nevoie de sprijin, deoarece tinerii care fac dovada unei bune adaptări sociale nu au nevoie nu apelează la ajutor. Din acest motiv, remarca specialiștilor conform căreia tinerii nu posedă abilitățile necesare unei vieți autonome, nu se referă la toți tinerii care părăsesc sistemul de protecție. O altă explicație, complementară primelor trei, considerăm că se află în lipsa evaluării eficienței programelor implementate la nivelul DGASPC-urilor. Instituțiile de protecție desfășoară programe ample de formare a tinerilor, dar nu măsoară eficacitatea acestora fiindcă evaluarea intervenției poate fi realizată numai după trecerea unei perioade de timp în care tinerii să aibă ocazia de a pune în practică ceea ce au învățat, perioadă asupra căreia DGASPC nu mai are control deoarece nu are atribuția de a o monitoriza.

Personalul din cadrul DGASPC și OPA menționează o activitate care se desfășoară de puțin timp, dar începe să fie tot mai vizibilă. Este vorba de informarea tinerilor cu privire la drepturile pe care aceștia le au, resurse comunitare pe care le pot accesa și facilități din comunitate care li se adresează. Strâns legat de această activitate este și implicarea tinerilor în deciziile care îi privesc, astfel încât acțiunile care se referă la ei, să fie planificate împreună. Tinerii din eșantion nu pomenesc nimic referitor la astfel de informări, ci dimpotrivă, mulți afirmă că măsura de protecție li s-a încetat fără a li se cere acordul și fără a fi fost informați în prealabil.

Cât privește suportul relațional, tinerii nu indică menținerea legăturii și nici sprijinul primit de la foștii manageri de caz sau personal de îngrijire din cadrul căsuțelor de tip familial, cu toate că angajații acordă importanță acestei resurse.

Neîncrederea în oameni și în instituții a tinerilor care părăsesc sistemul de protecție reprezintă din punctul nostru de vedere o reală îngrijorare și în același timp un semnal de alarmă pentru legiuitor și factorii decidenți în materie de politici sociale datorită faptului că împiedică accesul la resursele comunitare și serviciile/prestațiile la care tinerii sunt îndreptățiți.

Recomandări

Cercetările naționale care au fost realizate până la acest moment (Anghel, 2011; Vilcu, 2015; Dan et al. 2016; Toth & Mita, 2020; Bălan & Bădău, 2022) atrag atenția asupra faptului că pregătirea de care au beneficiat tinerii pe perioada măsurii de protecție s-a dovedit a fi insuficientă pentru a susține o integrare socio-profesională stabilă. Downes (2019, p. 147) afirmă că: „obligația sistemului este aceea de a capacita adolescenții să își negocieze tranziția la viața de adult cu succes.” Cercetările axate pe reziliență, mai degrabă decât pe disfuncționalitate, au reprezentat un punct de cotitură în abordarea subiectului copiilor instituționalizați, identificând factori protectivi care au facilitat o bună adaptare socială ulterior încetării măsurii de protecție.

În acord cu rezultatele pe care le-am obținut și ghidați de cadrul conceptual al teoriilor științifice pe care am fundamentat cercetarea, formulăm următoarele recomandări pentru schimbări în politicile sociale privind sprijinirea tinerilor care părăsesc sistemul de protecție:

Din perspectiva teoriei capitalului social:

- a). Asigurarea predictibilității și continuității în cadrul procesului de îngrijire instituțională, acordând atenție creării și dezvoltării unor relații de încredere între persoana asistată și instituția de protecție, respectiv stabilitate în relațiile cu persoanele de referință pentru tineri.
- b). Familiarizarea tinerilor cu accesarea resurselor comunitare încă din perioada plasamentului, astfel încât atunci când măsura de protecție încetează, aceștia să cunoască atât „de unde”, cât și „cum” se realizează diverse solicitări.
- c). Întărirea rolului Serviciului Public de Asistență Socială în ceea ce privește oferirea de informații/sprijin/acompaniere tinerilor în accesarea resurselor comunitare.
- d). Susținerea organizațiilor/instituțiilor care acționează în beneficiul populației studiate, precum și a parteneriatelor pentru crearea unei rețele care să faciliteze acțiunile colective.

e). Sprijinirea și întărirea relațiilor dintre tineri și persoane de referință pentru aceștia - încă din perioada în care se află cu măsură de protecție, relație care să continue și după încetarea măsurii.

f). Implicarea persoanelor de referință ale tânărului (voluntari, mentori, persoane față de care manifestă încredere) în procesul de planificare a tranziției la viața autonomă.

Din perspectiva teoriei atașamentului:

a). Nominalizarea sau angajarea unor părinți sociali în cadrul sistemului rezidențial de orice tip, pentru personalizarea relațiilor de îngrijire.

b). Pregătirea personalului pentru înțelegerea rolului atașamentului în dezvoltarea copiilor
Includerea cunoștințelor privind atașamentul în cadrul studiilor de specialitate pentru educatorii care lucrează în sistemul de protecție a copilului.

c). Asistarea tinerilor din sistemul de protecție pentru prelucrarea evenimentelor traumatice traversate de tinerii din sistemul de protecție prin oferirea suportului psihologic/terapeutic adecvat.

Din perspectiva teoriei social cognitive (Human Agency Theory):

a). Expunerea tinerilor din unitățile de tip familial la oportunități practice de învățare.

b). O implicare mai vizibilă a tinerilor în deciziile care se iau pentru ei.

Din perspectiva teoriei sistemelor ecologice:

a). Reorientarea valorilor și a normelor care acționează la nivelul opiniei publice – adică la nivel macrosistemic - pentru acceptarea și valorizarea acestei categorii sociale și implicit renunțarea la practicile discriminatorii existente în prezent.

b) La nivel macrosistemic, recomandăm adoptarea măsurilor legislative care să prevadă servicii medicale și de consiliere/terapie psihologică gratuite, precum și acces mai facil la alternative locative pentru tinerii care părăsesc sistemul de protecție.

Din perspectiva teoriei rolurilor sociale:

a). Sprijin instituțional oferit angajaților pentru conștientizarea identității profesionale și clarificării atribuțiilor de rol profesional ținând cont de complexitatea, caracterul dinamic și provocator pe care le implică aceste atribuții.

d). Susținerea organizațiilor/instituțiilor care acționează în beneficiul populației studiate, precum și a parteneriatelor pentru crearea unei rețele care să faciliteze acțiunile colective.

În ceea ce privește continuarea cercetărilor, considerăm utilă abordarea problematicii nevoilor afective, singurătății, stimei și imaginii de sine a tinerilor pentru care a fost stabilită măsură de protecție specială. Studiile care să analizeze dezinstituționalizarea copiilor cu dizabilități, înainte ca aceștia să ajungă la vârsta adolescenței, respectiv rezultatele înregistrate în cazul reintegrării în familia naturală, precum și a adopțiilor naționale și

internaționale pot oferi de asemenea date valoroase privind diferitele trasee urmate de copiii/tinerii la care li s-a încetat măsura de protecție specială. Considerăm necesară continuarea studiilor care să abordeze circumstanțele care stimulează reziliența copiilor și adolescenților din sistemul de protecție a copiilor și urmărirea rezultatelor în materie de integrare socială. De asemenea este nevoie de cercetări extinse care să măsoare impactul măsurilor de sprijin prevăzute de cadrul legislativ pentru susținerea tinerilor care părăsesc sistemul de protecție.

Bibliografie selectivă

- Anderson, B. L. (2015). *Defining success: The perspective of emerging adults with foster care experience*. The University of Southern Mississippi. Master's Theses.
- Anghel, R. (2011). Transition within transition: How young people learn to leave behind institutional care whilst their carers are stuck in neutral. *Children and Youth Services Review*, 33(12), 2526-2531.
- Bălan, V. (2021). Analiza percepției cu privire la planurile tranzitorii la tinerii din centrele de plasament și rezidențiale la nivel național. *Drepturile Omului*, 1, 75-90.
- Bălan, V. & Bădău, R. (2022). Măsuri concrete pentru ocrotirea copiilor abandonați. *Drepturile Omului*, 2, 41-51.
- Bălan, V. & Boldiș, I. A. (2021). Aspecte privind accesul la locuințe al tinerilor care părăsesc sistemul de protecție. *Drepturile omului*, 2, 41-63.
- Blakeslee, J. E. (2015). Measuring the support networks of transition-age foster youth: Preliminary validation of a social network assessment for research and practice. *Children and Youth Services Review*, 52, 123-134.

- Blakeslee, J. E. & Best, J. I. (2019). Understanding support network capacity during the transition from foster care: Youth-identified barriers, facilitators, and enhancement strategies. *Children and Youth Services Review*, 96, 220–230.
- Boldiș, I. A. (2018). *Tranziția tinerilor din sistemul de protecție la viața independentă*. Universitatea Babeș-Bolyai. Cluj-Napoca. Teză de doctorat.
- Bottrell, D. (2009). Dealing with disadvantage: Resilience and the social capital of young people's networks. *Youth & Society*, 40(4), 476-501.
- Brännström, L., Vinnerljung, B. & Almquist, Y. B. (2022). Intergenerational transmission of placement in out-of-home care: Mediation and interaction by educational attainment. *Child Abuse & Neglect*, 123, 105436.
- Bunea, O. (2019). *Construcția rezilienței de către tinerii din centrele de plasament*. Universitatea Alexandru Ioan Cuza, Iași. Teză de doctorat.
- Cameron, C., Hollingworth, K., Schoon, I., Van Santen, E., Schröer, W., Ristikari, T., Heino, T. & Pekkarinen, E. (2018). Care leavers in early adulthood: How do they fare in Britain, Finland and Germany? *Children and Youth Services Review*, 87, 163-172.
- Campo, M. & Commerford, J. (2016). Supporting young people leaving out-of-home care. *Child Family Community Australia*. S.l.
- Câmpean, C., Mihalache, E. & Constantin, P. (2010). *Resurse și nevoi de suport în integrarea socială a copiilor și tinerilor protejați în servicii rezidențiale de protecție a copilului*. Raport de cercetare, realizat de FRDS în cadrul Proiectului ACTIN.
- Collins, M.E, Spencer, R & Ward, R. (2010). Supporting youth in the transition from foster care: Formal and informal connections. *Child Welfare*. 89, 125–143.
- Courtney, M. E. & Dworsky, A. (2006). Early outcomes for young adults transitioning from out-of-home care in the USA. *Child & family social work*, 11, (3), 209-219.
- Crant, J. M. (2000). Proactive behavior in organizations. *Journal of management*, 26(3), 435-462.
- Curry, S. R. & Abrams, L. S. (2015). Housing and social support for youth aging out of foster care: State of the research literature and directions for future inquiry. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 32, 143-153.
- Dan, A., Ciobanu, A.M., Bălan, V.C. & Bălan, V.G. (2016). *Eșecul post-instituționalizare*. S.l.
- Daniel, B. (2010). Concepts of adversity, risk, vulnerability and resilience: a discussion in the context of the ‘child protection system’. *Social Policy and Society*, 9(2), 231-241.
- Dickens, L. F. & Marx, P. (2014). Prepared for promising citizenship? The journey of youth leaving residential care. In *14th International Winelands Conference*.

- Dickens, L.F. (2016). *The contribution of resilience to the 12-month transitional outcomes of care leavers in South Africa*. University of Johannesburg. Doctoral thesis.
- Dinisman, T., Zeira, A., Sulimani-Aidan, Y. & Benbenishty, R. (2013). The subjective well-being of young people aging out of care. *Children and Youth Services Review*, 35, 1705–1711.
- Dixon, J., Lee, J., Stein, M., Guhirwa, H., Bowley, S., & Peer Researchers, C. N. (2015). *Corporate parenting for young people in care: making the difference?* Research Report. London.
- Doucet, M. (2020). All My Relations: Examining nonhuman relationships as sources of social capital for Indigenous and Non-indigenous youth aging out of care in Canada. *International Journal of Child and Adolescent Resilience*, 7(1), 139-153.
- Downes, C. (2019). *Separation revisited: Adolescents in foster family care*. Routledge.
- Elliott, S. & Fitzgerald, C. (2021). *Foster Care Alumni's Reflections on Factors That Contributed to Success in Postsecondary Education: Implications for Future Initiatives*. Wilfrid Laurier University.
- Frimpong-Manso, K. (2020). Stories of Care Leaving: The Experiences of a Group of Resilient Young Adults on Their Journey to Interdependent Living in Ghana. *Emerging Adulthood*, 8(1), 16–25.
- Gallegos-Mejia, Y. (2019). *Mentorship opportunities for foster youth and its impact on college enrollment*. California State University, Fresno.
- Gilligan, R. (2007). Adversity, resilience and the educational progress of young people in public care. *Emotional and Behavioural Difficulties*, 12(2), 135-145.
- Gonzalez, S. R. (2015). *From Foster Care to Adulthood: Success Stories*. University of Pennsylvania. Doctoral thesis.
- Goodkind, S., Schelbe, L. A. & Shook, J. J. (2011). Why youth leave care: Understandings of adulthood and transition successes and challenges among youth aging out of child welfare. *Children and youth services review*, 33(6), 1039-1048.
- Goldstein, A. L., Faulkner, B. & Wekerle, C. (2013). The relationship among internal resilience, smoking, alcohol use, and depression symptoms in emerging adults transitioning out of child welfare. *Child abuse & neglect*, 37(1), 22-32.
- Groinig, M. & Sting, S. (2019). Educational pathways in and out of child and youth care. The importance of orientation frameworks that guide care leavers' actions along their educational pathway. *Children and Youth Services Review*, 101, 42-49.

- Gross, J. P., Stolzenberg, E. & Williams, A. (2020). College Choice and Enrollment among Youth Formerly in Foster Care. *Journal of College Access*, 5(2), 8-31.
- Harrison, J. P. (2019). *Foster youth transitioning to independent living and higher education: a phenomenological study*. Liberty University. Doctoral Thesis.
- Hass, M., Allen, Q. & Amoah, M. (2014). Turning points and resilience of academically successful foster youth. *Children and Youth Services Review*, 44, 387-392.
- Hedenstrom, M. (2014). *Aging out of foster care: The experiences of former foster youth who successfully navigated this transition*. Georgia State University. Doctoral thesis.
- Jäggi, L., Jaramillo, J., Drazdowski, T. K. & Seker, S. (2022). Child welfare involvement and adjustment among care alumni and their children: a systematic review of risk and protective factors. *Child Abuse & Neglect*, 131, 1-14.
- Jessor, R. (1991). Risk behavior in adolescence: A psychosocial framework for understanding and action. *Journal of Adolescent Health*, 12(597), 597-605.
- Jones, L. (2013). The family and social networks of recently discharged foster youth. *Journal of Family Social Work*, 16(3), 225-242.
- Losel, F. & Bliesener, T. (1994). Some high-risk adolescents do not develop conduct problems: A study of protective factors. *International Journal of Behavioral Development*, 17(4), 753-777.
- Luthar, S. S. & Cicchetti, D. (2000). The construct of resilience: Implications for interventions and social policies. *Development and Psychopathology*, 12, 857-885.
- Maposa, J. F. (2010). *An outcome evaluation of Mamelani Projects' Youth Development Programme*. University of Cape Town. Master's thesis.
- Maposa, J. F. & Louw-Potgieter, J. (2012). An outcome evaluation of a youth development programme. *Social Work/Maatskaplike Werk*, 48(2), 170-189.
- Masten, A. (1994). Resilience in individual development: Successful adaptation despite risk and adversity. In M.C., Wang & E.W., Gordon (Eds.), *Educational resilience in inner-city America: Challenges and prospects* (pp. 3-25). Hillsdale, NY: Lawrence Erlbaum.
- Masten, A. S. & Coatsworth, J. D. (1998). The development of competence in favorable and unfavorable environments: Lessons from research on successful children. *American psychologist*, 53(2), 205.
- McCoy, H., McMillen, J. C. & Spitznagel, E. L. (2008). Older youth leaving the foster care system: Who, what, when, where, and why?. *Children and Youth Services Review*, 30(7), 735-745.

- Medlin, A. (2019). *Fostering the HERO within: A narrative study of foster care alumni in higher education*. North Carolina State University. Doctoral thesis.
- Miranda, C. (2019). *Exploring the lived experiences of foster youth who obtained graduate level degrees: Self-efficacy, resilience, and the impact on identity development*. Pepperdine University. Doctoral thesis.
- Moyer, A. M. & Goldberg, A. E. (2020). Foster youth's educational challenges and supports: Perspectives of teachers, foster parents, and former foster youth. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 37, 123-136.
- Munson, M.R. & McMillen, J.C. (2009). Natural mentoring and psychosocial outcomes among older youth transitioning from foster care. *Children and Youth Services Review*, 31, 104–111.
- Mureșan, A. I. (2019). Indicatori de reușită în cazul tinerilor care au părăsit sistemul de protecție a copilului în România în perioada 1976-2018. *Revista de Asistență Socială*, (4), 51-71.
- Neagu, M. (2017). *Young adults' perspectives on their experiences of different types of placement in Romania*. University of Oxford. Doctoral thesis.
- Nelson III, C. A., Zeanah, C. H., Fox, N. A., Marshall, P. J., Smyke, A. T., & Guthrie, D. (2007). Cognitive recovery in socially deprived young children: The Bucharest Early Intervention Project. *Science*, 318(5858), 1937-1940.
- Oelofsen, M. (2015). *Young adults' experiences of their transition from residential care to independent living*. North-West University, Potchefstroom. Doctoral thesis.
- Porumb, E. M. (2010 a). Cum să vorbesc despre “EU” într-o mare mulțime de “NOI”? Formarea identității la tinerii din centrele de plasament. *Revista de Asistență Socială*, (2), 275-283.
- Porumb, E. M. (2010 b). *Traietorii de viață ale tinerilor care au crescut în centre de plasament*. Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca. Teză de doctorat.
- Pryce, J., Napolitano, L. & Samuels, G. M. (2017). Transition to adulthood of former foster youth: Multilevel challenges to the help-seeking process. *Emerging Adulthood*, 5, 311-321.
- Pulakos, E. D., Arad, S., Donovan, M. A., & Plamondon, K. E. (2000). Adaptability in the workplace: development of a taxonomy of adaptive performance. *Journal of applied psychology*, 85(4), 612.
- Roth, M., Antal, I., Călian, D., David-Kacso, A., Laszlo-Bodrogi, E., Mureșan, A. & Pocsai Szasz, R. (2019). *Principii versus practici în sistemul de protecție a copilului*. Cluj-Napoca. Presa Universitară Clujeană.

- Rutman, D. & Hubberstey, C. (2016). Is anybody there? Informal supports accessed and sought by youth from foster care. *Children and Youth Services Review*, 63, 21-27.
- Samuels, G. M. & Pryce, J. M. (2008). „What doesn't kill you makes you stronger”: Survivalist self-reliance as resilience and risk among young adults aging out of foster care. *Children and youth services review*, 30(10), 1198-1210.
- Sarubbi, M. (2019). *Stories of the 3%: Foster care alumni narratives of resilience and postsecondary attainment*. University of Denver. Doctoral thesis.
- Schofield, G. (2001). Resilience and family placement: A lifespan perspective. *Adoption & Fostering*, 25(3), 6-19.
- Schofield, G. & Beek, M. (2009). Growing up in foster care: Providing a secure base through adolescence. *Child & Family Social Work*, 14(3), 255-266.
- Schofield, G., Larsson, B. & Ward, E. (2017). Risk, resilience and identity construction in the life narratives of young people leaving residential care. *Child & Family Social Work*, 22(2), 782-791.
- Shdaimah, C. & Zhao, L. (2022). Adaptive responsivity: a Youth-Driven Model for Thriving in Foster Care. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 1-12.
- Shpiegel, S., Simmel, C., Sapiro, B. & Ramirez Quiroz, S. (2022). Resilient outcomes among youth aging-out of foster care: findings from the national youth in transition database. *Journal of Public Child Welfare*, 16(4), 427-450.
- Smith, B. D., Wilson, D. B., Lane, T, Harry, S. V. & Marshall, I. Jr. (2015). Persistence, motivation, and resilience: Older youth aging out of foster care attending historically Black colleges and universities (HBCUs). *Journal of Family Strengths*, 15(1), Article 2.
- Stanton-Salazar, R. D. & Spina, S. U. (2005). Adolescent peer networks as a context for social and emotional support. *Youth & society*, 36(4), 379-417.
- Stein, M. (2005). *Resilience and young people leaving care, Overcoming the odds*. Joseph Rowntree Foundation. University of York. Research Report. Joseph Rowntree Foundation, York.
- Stein, M. (2008). Resilience and young people leaving care. *Child Care in Practice*, 14(1), 35-44.
- Sulimani-Aidana, Y. & Melkman, E. (2018). Risk and resilience in the transition to adulthood from the point of view of care leavers and caseworkers. *Children and Youth Services Review*, 88, 135-140.

- Sulimani-Aidana, Y. (2020). Challenges in the transition to adulthood of young-adult Arabs who graduated from residential facilities in Israel. *Children and Youth Services Review*, 113, 1-7.
- Toth, A. & Mita, D. (2020). *Studiu privind situația tinerilor care părăsesc sistemul de protecție specială din România*. Raport de cercetare. București. Asociația Sociometrics.
- Turpel-Lafond, M. E. (2014). *On Their Own: Examining the Needs of B.C. Youth as They Leave Government Care*. Representative for Children and Youth. S.I.
- Van Breda, A. D., Marx, P. & Kader, K. (2012). *Journey towards independent living: A grounded theory*. Johannesburg, RSA. University of Johannesburg.
- Van Breda, A. D. (2013). Youth at the crossroads—Transitioning out of the care of Girls & Boys Town, South Africa. *Relational Child & Youth Care Practice*, 26(4), 57-63.
- Van Breda, A. D. & Dickens, L. (2015). Educational persistence and social exclusion among youth leaving residential care in South Africa. *Nuances-Estudios Sobre Educacao*, 26(1), 22-41.
- Van Breda, A. D. & Dickens, L. (2017). The contribution of resilience to one-year independent living outcomes of care-leavers in South Africa. *Children and Youth Services Review*, 83, 264-273.
- Vîlcu, A. (2015). Tinerii post-instituționalizați: nevoi, riscuri și recomandări. În E. Zamfir, S. Stănescu & D. Arpinte (Coord.). *Asistența socială în România după 25 de ani: Răspuns la problemele tranziției* (pp.308-319). Cluj-Napoca. Eikon.
- Werner, E. E., & Smith, R. S. (2019). *Overcoming the odds: High risk children from birth to adulthood*. Cornell University Press.
- Yates, T. M. & Grey, I. K. (2012). Adapting to aging out: Profiles of risk and resilience among emancipated foster youth. *Development and psychopathology*, 24(2), 475-492.

Legislație

Legea nr. 152/1998 privind înființarea Agenției Naționale pentru Locuințe, republicată cu modificările și completările ulterioare.

Legea nr. 76/2002 privind sistemul asigurărilor de șomaj și stimularea ocupării forței de muncă.

Legea nr. 272/2004 privind protecția și promovarea drepturilor copilului, republicată, cu modificările și completările ulterioare.

Resurse electronice

ANPDCA https://mmuncii.ro/j33/images/buletin_statistic/copil_2022.pdf accesat la data de 15.07.2023.
<https://copii.gov.ro/1/date-statistice-copii-si-adoptii/> accesat la data de 15.07.2023.